

ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ
povjesničarka umjetnosti
konzervator savjetnik, pročelnica
Službe za odjele izvan Zagreba
Hrvatskog restauratorskog zavoda

Javni kultovi ikona u Dalmaciji

doktorska disertacija
Mentor: akademik Igor Fisković

Disertacija obranjena 10. svibnja 2012.
na Filozofskom fakultetu Sveučilišta
u Zagrebu, pred povjerenstvom:
dr. sc. Ana Munk, doc.
dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof
dr. sc. Joško Belamarić, znan. sur.

SAŽETAK

Disertacija "Javni kultovi ikona u Dalmaciji" sinteza je o ikonama koje se javno štiju u katoličkim crkvama Dalmacije. Analizirajući poznate povijesne podatke uz donošenje novih iz lokalnih crkvenih arhiva, štovane se ikone interpretiraju unutar društvenog okvira pojedinačnih sredina u kojima se nalaze. Svaka se od njih, uz iscrpan katalog, također posebno analizira metodama povijesti umjetnosti uz donošenje novih datacija i atribucija.

U Dalmaciji je u javnim kultovima sačuvano gotovo stotinjak ikona, bilo da su ustoličene na oltarima ili kao zavjetni darovi vise na zidovima crkava, sakristija ili dvorana bratovština. Zbog svojeg je "tranzitnog" položaja ova jadranska pokrajina oduvijek imala središnje mjesto kulturnih interakcija na putu između Venecije, južne Italije i istočnog dijela Mediterana.

Izvorna teološka dogma ikone kao znaka utjelovljenja nije mogla dugo opstati unutar individualizma zapadnog svijeta. Talijanski slikari već od XIII. stoljeća pokazuju sposobnost kreacije i mijenjanja štovanih bizantskih predložaka, koji su, praćeni posebnim mističnim štovanjem, trgovačkim putovima ili vojnim osvajanjima dolazili do gradova na Zapadu. No daleki odjek osnovne pobožnosti ikonama ostao je prisutan do danas. Veliki je njihov broj "čudotvoran" pa ozdravljuju, plaču, lete ili plove.

Stoljećima se čuvaju i dopunjavaju legende o njima koje sežu duboko u neidentificiranu prošlost, dok se realni povijesni podaci gube. Postaju stoga predmet općeg štovanja i obožavanja, koje se svakim neobičnim događajem multiplicira. Misticizam i neobičnost, uz stilski arhaizam bizantskih ikona i njihovu pretpostavljanu i naglašavanu "izvornost", određivali su preferenciju njihove nabave.

Gotovo sve ikone u javnom štovanju u Dalmaciji prikazuju Bogorodicu s Djetetom, uz svega nekoliko ikona pojedinačnih svetaca poglavito sv. Spiridona kao zaštitnika pomoraca i maslinara. Nastajale su u vremenskom rasponu od 13. do 19. stoljeća i predstavljaju cjelinu kroz koju se, uz razvoj stila, može pratiti i značenje kultova, kroz mnogobrojne mijene oltara i crkava, a što odražava društveni i politički kontekst regije.

Dobava i postavljanje ikona na oltare dalmatinskih crkava vrlo rano se odvijala u kontekstu društvenih i političkih zbivanja u Dalmaciji. Iz doba komunalnog ustrojstva dalmatinskih gradova potječu najstarije dalmatinske ikone koje sve prikazuju Bogorodicu. U doba Mletačke Republike, koja je dalmatinske gradove pripojila svojoj državi, ikone su od lokalnih, partikularno čašćenih kultova, postale dio šireg koncepta propagiranja vladavine duž istočne obala Jadrana. Neke su postale usko vezane uz državotvorne kultove Mletačke Republike, jer Mlečani, ostvarujući kolonijalnu politiku od Jadrana do Egejskog mora, uzimaju Bogorodicu za vladaricu i prije nego sv. Markom osvajaju srca ljudi: lav sv. Marka doživljava se kao simbol nametnute strane vladavine, ali Gospa ulazi u srca najmanjih.

U 16. stoljeću potaknuta, Tridentskim koncilom, Crkva je široki krug umjetnika i naručitelja uključila u izlaganje katoličke doktrine. Mnoge ikone dobivaju imponantne raskošno urešene oltare. Upravo u vrijeme protureformacije stare ikone dobivaju novi zamah štovanja uz promjenu kultova u tragu čiste katoličke doktrine Bogorodice od Ružarija, Zdravlja i Karmela, ali se nabavljaju i nove ikone. Pokrivaju se zavjetnim srebrnim okovima kao darovima zajednice (komune ili bratovštine) ili pojedinaca.

Ikona je na oltaru bila izložena kao slika visokog statusa i posebne pažnje, koja proizlazi iz posvećenja oltara. Izbor ikone mora proslaviti posvećenje, učvrstiti je u sjećanju vjernika i potaknuti im srca na emocionalni doživljaj. Ikona također postaje vizu-

alni fokus u vrijeme liturgije. Usprkos dogmatskim crkvenim tumačenjima Marijina lika i nepromjenjivim shemama, ikone su poticale mnoge individualne emocije i postajale dio vizualnog pamćenja svakog gledatelja. Ikone imaju moć sugestije. Kroz njih je Crkva izražavala kontrolu svojeg autoriteta jer su Gospine ikone bile oblikovane od nadnaravne sile i stoga doživljavane kao ideal. "Autentičnost" Bogorodičnih ikona u kršćanskoj je tradiciji potaknuta mnogim čudima koja se od njih i očekuju. Vjernici ikoni dolaze da bi nešto izmolili, a u tome ima više vjere i emocionalnog stimulansa nego li teologije. Ikone se ljubi, kadi, pribijaju im se pločice zavjetnih darova, daruje im se nakit. x